

UOT- 316.42

Südəbə Haşimova
Bakı Dövlət Universiteti
Sosiologiya kafedrası
hashimova_sudaba@rambler.ru

ŞƏXSİYYƏTİN PEŞƏ MÜQƏDDƏRATINI MÜƏYYƏNLƏŞDİRMƏNİN BƏZİ NƏZƏRİ MƏSƏLƏLƏRİ

Şəxsiyyətin öz peşə müqəddəratını müəyyənləşdirməsi məsələsinə dair elmi ədəbiyyatda iki yanaşma mövcuddur. Birinci yanaşma - bu məsələyə məktəblilərin peşə oriyentasiyası və onların inkişafının yaş xüsusiyyətləri problemi çərçivəsində baxılmasını nəzərdə tutur. İkinci yanaşmaya görə, peşə müqəddəratını müəyyənləşdirmə şəxsiyyətin peşə təşəkkülünün tərkib və mühüm hissəsi kimi nəzərdən keçirilir.

Məqsəd - Şəxsiyyətin peşə təşəkkülünün dinamikasını daha dərinlən izləməyə imkan verən ikinci yanaşmaya üstünlük verilməsi və ətraflı nəzərdən keçirilməsidir.

Metodologiya - Aparılmış tədqiqatda müasir sosial elmlərdə əsas metodoloji yanaşmalardan sayılan struktur funksionalizmə əsaslanmışdır.

Tədqiqatın nəticələri - Araşdırmanın elmi yeniliyi peşə müqəddəratını müəyyənləşdirməni şəxsiyyətin peşə təşəkkülünün tərkib və mühüm hissəsi kimi əsaslandırılmasından ibarətdir.

Açar sözlər: şəxsiyyət, peşə müqəddəratı, peşə oriyentasiyası, peşə seçimi, peşə təşəkkülü, peşə fəaliyyəti, peşə potensialı, peşə məramı.

Giriş

Peşələrin tədqiqi, onların insan və cəmiyyətin həyatı üçün əhəmiyyətinin öyrənilməsinə sosiologiyanın K.Marks, M.Veber, E.Dürkheym, H.Spenser, G.Zimmel, P.Sorokin, T.Parsons kimi klassikləri müraciət etmişlər [4, s.644-675, 689-706; 5; 7; 8; 18; 28; 29; 30; 25]. Marks, Spenser və Dürkheyimdə peşəyə əmək bölgüsü və sosial fəaliyyətin differensiasiyası kateqoriyalarının prizmasından yanaşma üstünlük təşkil edirdi. Veberdə peşə anlayışı cəmiyyətin iqtisadi və sosial strukturundan daha çox fərdin davranışı, onun həyat dünyası və dəyərlər sistemi ilə əlaqələndirilir. Peşə və sənaye sahəsində fəaliyyət növlərinin müxtəlifliyini Zimmel ictimai differensiasiyaanın ifadəsi kimi göstərməyə çalışmışdır. Peşə startifikasiyasına və peşənin şəxsiyyətin inkişafına təsiri məsələsinə P.Sorokinin əsərlərində rast gəlmək mümkündür. Parsonsun əsərlərində “peşəkarlar” peşənin təcəssümü, bütün peşə kompleksinin özəyi kimi çıxış edir.

Peşə müqəddəratını müəyyənləşdirmənin aktivləşdirilməsinin nəticəsi kimi müxtəlif peşə fəaliyyəti formalarının reallaşdırılması və müxtəlif tip peşə məqsədlərinin formalaşması çıxış edir ki, bura da əvvəlki fəaliyyət çərçivəsində yeni iş yerinin və ya əlavə resursların axtarışını, yeni iş yerinə keçidin və ya statusun dəyişdirilməsinə hazırlığın formalaşdırılmasını, işdən çıxmanı, ixtisasın artırılmasını və s. aid etmək olar [34, s. 3-5].

Peşə müqəddəratını müəyyənləşdirmə problemlərinin müzakirəsi və əsas elmi yanaşmalar

Müasir peşə müqəddəratını müəyyənləşdirmə prosesi dövrü xarakter daşıdığından insan öz həyatı boyu peşə seçimi, adaptasiyası mərhələlərinə təkrarən qayıda bilər. Buradan da peşə müqəddəratını müəyyənləşdirmənin iki qrupunu (ilkin və təkrar) fərqləndirmək mümkündür [16, s.12]. Peşə müqəddəratını müəyyənləşdirmə problemlərini müzakirə edərkən bu nöqtəyi-nəzərdən Karl Marksın fikirləri maraq doğurur. O qeyd edirdi ki, “peşə seçimində bizi istiqamətləndirən əsas rəhbər bəşəriyyətin rifahı, bizim şəxsi kamilliyimizdir” [19, s. 7]. O, müxtəlif əmək fəaliyyəti sahələrində hərtərəfli olan, dövrü olaraq öz peşəsini dəyişən və cəmiyyətin həyatında iştirak edən

insanı ahəngdar sayır. İnkişaf etmiş ölkələrdə sənaye sahəsində öz işini itirməmək və ya yaxşı karyera imkanları əldə etmək arzusunda olan işçi hökmən bir-birinə yaxın peşələrə yiyələnmək qayğısına da qalmalıdır [26, s. 18-19]. Bu həyatı əhəmiyyətli bir qanunauyğunluqdur. Təəssüf ki, bizdə hələ də insanın yalnız bir peşəyə yiyələnməsi və onunla özünü məhdudlaşdırması normal hal sayılır.

Peşə müqəddəratının müəyyənləşdirilməsində tədqiqatçılar tərəfindən onun “bütünlükdə peşə dünyasına və konkret seçilmiş peşəyə seçmə yanaşma” [6, s.48], “insanın özünü əhəmiyyətli hesab etdiyi işdə göstərməsi” [21], “şəxsiyyətin sosial təsirlər, peşə fəaliyyəti və öz fəallığı nəticəsində dəyişməsi” [14, s.51], “seçilən əmək fəaliyyətində şəxsi mənanın axtarılıb tapılması” [26, s. 17] kimi tərəfləri qeyd olunur. Belə ki, E.F.Zeyer peşə müqəddəratını müəyyənləşdirmənin əsas məsələsi olaraq həm fərdin özünün imkanları, həm də sosial-iqtisadi şəraitin tələbləri ilə əlaqəli olan peşə “seçiminin dərk olunmasını” göstərir. Peşə müqəddəratını müəyyənləşdirməni ani akt hesab etməyərək, E.F. Zeyer onun ömürboyu davam edən bir proses olduğunu göstərir. Bu onunla əlaqədardır ki, şəxsiyyət daim öz peşə varlığını yenidən düşünür, mənalandırır və öz peşəsində möhkəmlənir. Tədqiqatçının fikrincə, şəxsiyyətin peşə müqəddəratını müəyyənləşdirməsi orta məktəbin, orta ixtisas məktəbinin bitirilməsi, attestasiyadan keçmə, işdən çıxma və s. kimi müxtəlif hadisələrlə aktualaşaraq həyata keçirilir [6, s. 48]. Amerika psixoloqu A.Maslounun konsepsiyasında “özünüaktuallaşdırma” və “özünüreallaşdırma” “özünümüəyyənləşdirmə” anlayışının sinonimi kimi çıxış edirlər. Özünün peşə inkişafı konsepsiyasını təklif edərək, o, mərkəzi anlayış olaraq özünüaktuallaşdırmanı insanın özünütəkmilləşdirməyə, onun üçün əhəmiyyətli sayılan bir işdə ifadə etməyə cəhdi kimi göstərir [21].

Y.A.Klimova görə, peşə müqəddəratını müəyyənləşdirmə “özünü nəisə faydalı “bir şeylə məşğul olan” peşəkarlar birliyinin tamhüquqlu iştirakçısı kimi formalaşdırmanın ... mühüm ifadəsidir ...” [11, s. 39]. Peşə müqəddəratını müəyyənləşdirmə, Y.A.Klimova görə, birdəfəlik akt olmayaraq, növbə ilə bir birini daim əvəz edən seçimdir [14, s. 52]: onu ümumilikdə əmək subyekti kimi inkişaf mərhələsindən asılı olaraq bu və ya digər məzmun daşıyan insan fəaliyyəti kimi başa düşmək düzgündür [11, s. 27].

Şəxsiyyətin öz peşə müqəddəratını müəyyənləşdirməsi məsələsinə dair elmi ədəbiyyatda iki yanaşma mövcuddur. Birinci yanaşmaya görə, bu məsələyə məktəblilərin peşə oriyentasiyası və onların inkişafının yaş xüsusiyyətləri problemi çərçivəsində baxılmalıdır [13; 23; 31; 35]. Lakin T.V.Kudryavtsev və V.Y.Şequrovanın fikrincə, bu cür tədqiqatlarda şəxsiyyətin öz peşə müqəddəratını müəyyənləşdirməsi məsələsinin müzakirəsi məktəb məzunlarının peşə seçiminə hazırlığının və seçmə aktının özünün təhlili ilə məhdudlaşır, baxmayaraq ki, bu proses peşə seçiminin özü ilə sona çatmır. Belə ki, Y.A.Klimovun qeyd etdiyi kimi, “peşə, ixtisas seçimi, bu seçimin vaxtaşırı dəqiqləşdirilməsi məsələsi insanın bütün əmək fəaliyyəti boyu yaranır” [12]. Daha sonra məlumdur ki, orta məktəb məzunlarının çox hissəsi peşəni tam təsadüfi, xüsusi bir motivasiya olmadan [27; 31], digər hissəsi isə təsadüfən yaranmış maraq və ya xarici təsir (məsələn, valideynlərin, dost və yoldaşlarının, referent qrupların və s.) altında seçir [2; 3]. Bundan əlavə, şəxsin hər hansı bir səbəbdən gələcək peşəsini seçməsi heç də həmişə onun peşə müqəddəratının müvəffəqiyyətli olmasına təminat vermir. Prinsipcə, bu prosesin başa çatması haqqında bir fikir yürütmək insan özü peşə fəaliyyəti vaxtı öz imkanlarını yoxlayana və özünə peşə fəaliyyətinin subyekti kimi münasibət formalaşdırana qədər çətindir. Ona görə də peşə seçimi yalnız özünümüəyyənləşdirmə prosesinin yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoymasının göstəricisidir [15, s.52].

İkinci yanaşmada peşə müqəddəratını müəyyənləşdirmə şəxsiyyətin peşə təşəkkülünün tərkib və mühüm hissəsi kimi nəzərdən keçirilir.

Peşə təşəkkülü probleminin başa düşülməsində bəzi əsas prinsiplər peşə müqəddəratının dinamikasının təhlilinin nəzəri əsaslarını təşkil edir. T.V. Kudryavtsev və V.Y. Şequrovanın qeyd etdikləri kimi, bu gün şəxsiyyətin peşə təşəkkülü problemi şəxsiyyət-fəaliyyət yanaşması əsasında tədqiq olunur. Burada fərd tərəfindən həm öz peşəsi və şəxsi imkanları haqqında biliklərin əldə olunması və inkişafı, həm də tədris və peşə fəaliyyətində ardıcıl iştirak nəzərdə tutulur. Belə ki, fərd

əvvəlcə peşə fəaliyyətinin subyekti kimi formalaşır və bundan sonra şəxsiyyət kimi inkişaf edir. Buradan belə bir nəticə çıxarmaq olar ki, peşə təşəkkülü şəxsiyyətin inkişaf formalarından biridir və o, öz inkişafında aşağıdakı əsas mərhələlərdən keçir: 1) peşə məqsədlərinin formalaşması, 2) peşə təlimi, 3) peşə adaptasiyası və 4) şəxsiyyətin peşə əməyində qismən və ya tam reallaşması [15, s. 51-53].

Peşə müqəddəratının sosioloji cəhətdən başa düşülməsi, yəni sosial qrupun cəmiyyətin sosial və peşə strukturlarında öz yerini müəyyənləşdirməsi prosesini, sosial və peşə potensialını reallaşdırması strategiyasının seçimini nəzərə almaqla, hər iki yanaşmanı əhatə edir. Bizim araşdırmamızda ölkəmizdə inkişaf edən əmək bazarı şəraitində şəxsiyyətin peşə təşəkkülünün dinamikasını daha dərinlən izləməyə imkan verən ikinci yanaşmaya üstünlük verilir.

Özünü müəyyənləşdirmə prosesi insan üçün onun bütün ömrü boyu davam edir. Özünü müəyyənləşdirməyə tələbat, onun səviyyəsi mühtdən, insan münasibətləri sistemindən, şəxsiyyətin yetkinliyi, hazırlığı və motivasiyasından asılıdır [32, s. 67]. Özünü müəyyənləşdirmənin mənasını subyekt tərəfindən öz mövcudluğunun mənasının, eləcə də göstərdiyi səylərə uyğun peşə və işin axtarışı kimi izah etmək olar. Bunlar insana öz əməyinin ədalətli ictimai qiymətini ümumi işə töhfəyə uyğun qazanmaq imkanı vermiş olur [6, s. 18].

Rusiya tədqiqatçılarından N.S.Pryajnikov, Y.S.Kuzmin, A.M.Kuxarçuk, A.Q.Xarçev, V.İ.Juravlyov, V.F.Safin və b. əsərlərinin təhlili nəticəsində özmüqəddəratını müəyyənləşdirmənin şəxsi, sosial, peşə və s. kimi struktur elementlərini və ya növlərini göstərə bilirik [20, s.45-48; 33, s. 19-20]. Özmüqəddəratını müəyyənləşdirmənin bu növləri daim qarşılıqlı təsirdədirlər .

Beləliklə, elmi ədəbiyyatda "şəxsiyyətin öz müqəddəratını müəyyənləşdirmə" anlayışının geniş diapazonda işlənməsi müşahidə olunur [33, s. 21]. Öz müqəddəratını təyin etmənin adı çəkilən komponentlərinin hər biri digərindən törəyir və affektiv, koqnitiv, davranış aspektlərinə malikdir. Onlar yetkin subyektin şüur və fəaliyyətinə inteqrə olunaraq şəxsi və sosial məsuliyyət kimi çıxış edirlər. Daha sonra qeyd edək ki, "peşə müqəddəratını müəyyənləşdirmə" anlayışı dedikdə - prefessionallaşmanın bütün mərhələlərində özünə yer alan və əmək subyektinin peşə təşəkkülü və inkişafının əsas amili olan şəxsiyyətin peşə aktivliyinin xüsusi forması başa düşülür [16].

Peşə müqəddəratını müəyyənləşdirmənin mərhələləri

Tədqiqatımız üçün şəxsiyyətin təşəkkülünün müxtəlif mərhələlərinə uyğun olaraq peşə müqəddəratını müəyyənləşdirmənin mərhələlərinin öyrənilməsi maraq kəsb edir. Bununla əlaqədar olaraq, rusiyalı sosial psixoloq E.F.Zeyer tərəfindən təklif olunan dövrlərə bölməni nəzərdən keçirək [6, s. 50-53] .

1) Məktəbəqədərki uşaqlıq dövrü (7 yaşa qədər)*. Bu mərhələnin səciyyəvi cəhətlərini təqlid etmə və böyüklərin hərəkətlərinin təkrarlanması, peşəyönlü süjetli rol oyunları təşkil edir. Ev şəraitində əmək fəaliyyəti uşaqlarda əməyə marağı inkişaf etdirir.

2) Aşağı məktəb yaş dövrü (11 yaşa qədər). Bu yaşın mühüm xüsusiyyətləri böyükləri təqlid etmə və nailiyyətlərin motivasiyasıdır. Təhsil və əmək fəaliyyəti gələcəkdə uşağın şəxsiyyətinin peşə müqəddəratını müəyyənləşdirilməsində mühüm rol oynayacaq onun peşə fantaziyasının inkişafına imkan vermiş olur.

3) Yeniyetmə dövrü (15 yaşına qədər). Bu mərhələdə yeniyetmələrdə şəxsi dəyərlərin formalaşması baş verir ki, bunda da onları romantik peşələrə istiqamətləndirən KİV mühüm rol oynayır. Dərs fənlərinə seçmə münasibət və əmək fəaliyyətinin müxtəlif növlərinə marağın yaranması yeniyetmələrdə təlim-peşə niyyəti və peşə istiqamətli arzular formalaşdırır.

4) Gəncliyin ilk çağı (18 yaşına qədər). Bu dövr üçün peşə seçimi əsas məsələdir. Yeniyetmələr öz qabiliyyətlərini, peşənin prestijliyini və məzmununu, ölkədəki sosial-iqtisadi vəziyyəti dəyərləndirmə əsasında peşə təhsilinin alınmasında və peşəkar əməyə daxil olmada öz müqəddəratlarını müəyyənləşdirirlər. Daha böyük yaşlı yeniyetmələr üçün təhsil-peşə müqəddəratını müəyyənləşdirmə aktualıq daşımağa başlayır.

*Azərbaycanda bu gün 6 yaşa qədər.

5) Gənclik (23 yaşa qədər). Bu yaşda qız və oğlanların əksəriyyətində peşə təhsili nəticəsində etdikləri seçimin düzgünlüyünə inam güclənir. Onların bir hissəsi təhsil və peşə seçimlərindən razı qalmasalar da və həvəsdən düşsələr də, öz peşə startlarına lazımi düzəlişlər etməyə cəhdlər göstərirlər. Şəxsiyyətin peşə təmayülünün kristallaşması prosesi bu vaxt baş verir.

6) Gənclik (27 yaşa qədər). Bu, peşə müqəddəratını müəyyənləşdirmənin yenidən aktualıq kəsb etdiyi sosial-peşə aktivliyi dövrüdür. Özünü seçdiyi peşədə təsdiqləmə və ya peşə miqrasiyası çətin vəziyyətdən iki mümkün çıxış yoludur.

7) Yetkinlik (60 yaşa qədər). Bu dövrün səciyyəvi cəhətlərini öz həyat və peşə planlarını gerçəkləşdirmək, özünü şəxsiyyət və peşəkar kimi təsdiqləmək, öz peşəsindən məmnun qalmağa çalışmaq (“peşə optimizmi”) təşkil edir. Lakin şəxslə bağlı bəzi pozitiv dəyişikliklər həmçinin destruktiv nəticələrlə də müşayiət edilə bilər (məsələn, işi və ya peşəni dəyişməyə cəhd). Bununla yanaşı, peşə miqrasiyası keçmiş pozitiv təcrübə ilə də əngəllənə bilər ki, nəticədə şəxs müxtəlif növ peşə mükafatı və adı almağa çalışacaqdır.

8) Ahıl yaş (75 yaşa qədər və ondan yuxarı). Bu, təqaüd yaşına çatma və peşə həyatından təcridən uzaqlaşma dövrüdür. Bu vaxt şəxsin peşə potensialı hələ tam tükənməsə də, o, artıq müəyyən peşə yorğunluğu hissi keçirir. Bu, həm də peşə bilikləri və ustalığa irəli sürülən tələblərin azalması, formalaşmış stereotiplərin dağılması prosesləri ilə müşayiət olunan sosial qocalma dövrüdür. Peşə müqəddəratını müəyyənləşdirmə sosial müqəddəratı müəyyənləşdirmə ilə əvəz olunur ki, bu da özünü ailə-məişət, xırda sahibkarlıq və digər problemlərə cəlb olunmada göstərir. E.F.Zeyerin fikrincə, bu, “aktiv sosial-əmək müqəddəratını müəyyənləşdirmə” dövrüdür.

Beləliklə, şəxsiyyətin peşə təşəkkülünün müxtəlif mərhələlərində şəxsiyyətin peşə müqəddəratını müəyyənləşdirmənin təhlili əsasında aşağıdakı nəticələrə gəlmək mümkündür: peşə müqəddəratını müəyyənləşdirmə şəxsiyyətin inkişafının yaradıcı prosesidir; əgər şəxsiyyət peşə cəhətdən müqəddəratını düzgün müəyyənləşdirmişsə, onda bu onun şəxsiyyətinin inkişafına təkan verir, yox əgər burada problemlər varsa, onda şəxsiyyətdaxili və şəxsiyyətlərarası münasibətə qəçılmazdır.

Peşə müqəddəratını müəyyənləşdirmə daha çox yeniyetmə üçün xarakterikdir*. Bu yaşda peşə seçimi şəxsiyyəti yenidən formalaşdıran mühüm bir komponentə çevrilmiş olur. Eyni zamanda, məsələn, işsiz də optant vəziyyətində ola bilər. Buradan da optasiyanı peşə müqəddəratını müəyyənləşdirmənin müəyyən bir mərhələsi və dövrü proses hesab etmək olar ki, bu vaxt insan bir neçə dəfə peşə, tədris müəssisəsi və ya iş yeri seçimi qarşısında qalmış olur. Həmçinin yeniyetmə və yaşca böyük adamın optasiyasında da fərq mövcuddur: əgər yeniyetmə həyatında ilk peşə seçimini edirsə, yetkin işçi öz karyerası ilə bağlı məsələlərin həllində öz seçiminə münasibətdə müqəddəratını müəyyənləşdirmiş olur [6, s. 36].

Peşə müqəddəratını müəyyənləşdirmə şəxsiyyətin peşə təşəkkülünün tərkib hissəsi kimi

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, peşə müqəddəratını müəyyənləşdirməyə yanaşmalardan biri ona şəxsiyyətin peşə təşəkkülünün tərkib hissəsi kimi baxılmasıdır. Bu müddəə üzərində bir qədər dayanmaq. Peşə təşəkkülünü özünü-təkmilləşdirməyə və özünü-reallaşdırmağa yönəlmiş şəxsiyyətin mütərəqqi dəyişməsi prosesi kimi göstərmək olar ki, burada əsas təsir amilləri kimi peşə fəaliyyəti və sosial təsir çıxış edir [6, s. 37].

Peşə təşəkkülü problemi yalnız XX əsrin əvvəllərində aktualıq kəsb etməyə başlayır. Bu vaxta qədər tarixdə peşənin sərbəst seçilməsi məsələsi olmamışdır: silki ənənələrə əsaslanan patriarxal həyat tərzini insanların peşə həyatını güclü şəkildə məhdudlaşdırırdı. Çevrilmiş sənaye inqilabının (1760-1830) başlanması ilə bərabər baş verdi ki, bunun da nəticəsində əmək bazarı və yeni peşələr yarandı. Çoxlu sayda insan iş axtarışı və peşə hazırlığı problemi ilə qarşılaşdı. Peşə dünyası da inanılmaz dərəcədə genişləndi; yeni əmək alətləri və vasitələri əmək funksiyalarını uzun müddət bacarıqla yerinə yetirə biləcək ixtisaslı işçilər tələb edirdi. XIX əsrin sonu - XX əsrin

*N.S. Pryajnikov belə şəxsi “optant” (latınca optantis - arzu edən, seçən) adlandırır.

əvvəllərində əməyin təşkilində F.Teylor^{*} sistemi geniş yayıldı ki, burada əmək əməliyyatlarının rasionallaşması ilə yanaşı işçinin peşəyə yararlılığına böyük əhəmiyyət verilirdi. XX əsrin üçüncü rübündə Qərbdə istehsalın təşkilinin qabaqcıl formalarının inkişafının və əməyin müxtəlif humanist nəzəriyyələrinin (məsələn, insan resurslarının idarə olunması nəzəriyyələri, insan kapitalı nəzəriyyələri və s.) yayılması şəxsiyyətin professionallaşması məsələsinə yeni münasibətin formalaşması ilə nəticələndi. Bu yeni yanaşmanın mahiyyəti peşə təşəkkülünün əsası kimi peşə fəaliyyəti prosesində fəaliyyətin özünün, eləcə də işçinin şəxsiyyətinin dəyişikliklərə uğradığı və peşənin xarakterlə məzmununun dəyişməsi mənasına gələn şəxsiyyətlə peşənin qarşılıqlı təsirinin tanınmasından ibarət idi [6, s. 15].

Mütəxəssisin peşə potensialının inkişafından danışarkən onun tərkib elementlərinin təhsil, bilik və peşə sahəsində bacarıqlardan ibarət olmasını qeyd etmək lazımdır. Peşə potensialının reallaşdırılmasında əsas məsələ ona qarşı yürüdülmən obyektiv tələblər sistemidir, baxmayaraq ki, subyektin özünün şəxsi keyfiyyətləri, peşəkar əməyin xarakteri də (məsələn, monoton əmək əmək staqnasiasına gətirib çıxara bildiyi halda, onun rəngarəngliyi peşəkarın inkişafına və təşəkkülünə səbəb ola bilər) burada az rol oynamır. Rusiya psixoloqu L.M.Mitina peşə fəaliyyətinin təşəkkülünün iki modelindən - adaptiv və peşə inkişafından bəhs edir. Birinci modeldə insanın özünüdərkində xarici mühitə tabe olmasına cəhd üstünlük təşkil edir (məsələn, əmək normalarına, qaydalarına əməl olunması və s.). O, şəxsiyyətin peşə təşəkkülü aspektini əhatə edir. İkinci model şəxsiyyətin öz bacarıqlarını əldə rəhbər tutması və “fəaliyyətini praktiki dəyişiklik predmetinə çevirməyi” bacarması ilə xarakterizə olunur. Peşəkarın bu vaxt inkişafı peşənin özünün yüksək tələbləri ilə mütəxəssisin fərdi imkanları arasındakı ziddiyyətlərin həllinə əsaslanır [22, s. 30-32].

Şəxsiyyətin peşə təşəkkülünün müxtəlif müəlliflər tərəfindən təhlilindən məlum olur ki, bu prosesin müxtəlif meyarları və differensiasiya əsaslarına baxmayaraq, demək olar ki, eyni mərhələlər ayrılır. Beləliklə, peşə təşəkkülündə bir mərhələnin digərilə əvəzlənməsi həm də inkişafın sosial situasiyasının, aparıcı fəaliyyətin məzmununun dəyişməsi, yeni sosial rolun mənimsənilməsi və şəxsiyyətin yenidən formalaşması anlamına gəlir [15, s.51-59; 11, s.27-39; 20, s. 56-57; 17, s. 110-123; 6, s. 21-22; 14, s. 52; 10, s. 163].

Nəticə

Peşə vasitəsilə insan şəxsiyyətinin özünüifadəsi baş verir. Əmək insanın özünüreallaşdırması üçün mühüm vasitədir [20, s. 56]. İnsan həyatı boyu dəyərlər oriyentasiyası, ustanovka və motivlərindən asılı olaraq öz peşə fəaliyyətinə düzəlişlər edir. Ayrı-ayrı hallarda bu peşədə də dəyişikliklər edilməsinə gətirib çıxara bilər. Peşə inkişafının necə getməsi (zirvələri fəth etmək, peşə sahəsində inkişafa nail olmamaq və s.) insanın öz əlindədir. Professionallaşma şəxsiyyətə onu stimullaşdırmaqla və ya dağıtmaqla təsir göstərir [20, s.57].

Ümumilikdə şəxsiyyət peşəkarlığın əsasında durur və miqyasına görə ondan daha geniş mənə daşıyır. İnsanın peşəkarlaşmasının məzmunu və gedişatı prosesi sosiallaşma ilə müəyyənləşir [1, s. 196-198; 9, s. 344-347].

Beləliklə, demək olar ki, müasir şəraitdə peşə sahəsində dəyişikliklərin əsas məzmunu belə bir müddəaya əsaslanır: insanın artmaqda olan azadlığı şəxsiyyət tərəfindən peşənin sərbəst seçilməsinin səbəbidir. Şəxsiyyətin peşə müqəddəratını müəyyənləşdirməsi peşə fəaliyyətinin subyektinin təşəkkülü prosesi kimi çıxış edərək bütünlükdə peşə fəaliyyəti dövrünü əhatə edir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Андреева Г.Н. Социальная психология. М., «Наука», 1988. – 228 с.
2. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. - М., «Просвещение», 1968-464 с.
3. Виноградова М. Д. Воспитательная работа с подростками в школе по выбору профессии. - М., АПН РСФСР, 1961. - 55 с.

^{*}Əməyin və istehsal proseslərinin idarə olunmasının təşkili və nizamlanmasının məcmu metodları və eləcə də kadrların seçilməsi və yerləşdirilməsi prinsipləri.

4. Вебер М. Избранные произведения. М., «Прогресс», 1990. – 808 с.
5. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии. М., «Наука», 1991. – 576 с.
6. Зеер Э.Ф. Психология профессий: Учебное пособие для студентов вузов. - 2-е изд., перераб., доп. - М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2003.- 336 с.
7. Зиммель Г. Философия труда // Избранное: В 2 т. Т. 2. М., «Юрист», 1996. – 608с.
8. Зомбарт В. Современный капитализм. Т. I. - Москва: Типо - литография Т-ва И.Н. Кушнерев и К О, Пименовская ул., соб. дом, 1904. - 584 с.
9. Иванова Е.М. Основы психологического изучения профессиональной деятельности. М., МГУ, 1987. – 207с.
10. Кондаков И.М., Сухарев А.В. Методологические основания зарубежных теорий профессионального развития// Вопросы психологии. 1989, №5, с. 158-164.
11. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. - М.: Издательский центр «Академия», 2004. - 304 с.
12. Климов Е. А. Путь в профессию. Л., Лениздат, 1974. - 190 с.
13. Кухарчук А.М. Самооценка учащихся старших классов в процессе профессионального самоопределения: Автореф. канд. дис. - Минск, 1973.- 23 с.
14. Кутугина В.И. Факторы профессионального самоопределения личности в современных условиях. Современные проблемы науки и образования. "№1, 2007, с.51-53.
15. Кудрявцев Т. В., Шегурова В. Ю. Психологический анализ динамики профессионального самоопределения личности. Вопросы психологии. 1983г., № 2, с. 51-59.
16. Лобова Е.В. Процесс первичного профессионального самоопределения учащихся: социологический анализ / Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата социологических наук, Екатеринбург, 2006 - 23 с.
17. Михайлов И.В. Проблема профессиональной зрелости в трудах Д.Е. Сьюпера // Вопр. психологии. 1975. № 5. – с.110-123.
18. Маркс К. Капитал. Т. I // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд. Т. 23. М., Изд-во «Политической литературы», 1960. - 920 с.
19. Маркс К. и Энгельс Ф. Сочинения. Издание второе. М., Изд-во «Политической литературы», 1975, т. 40. - 750с.
20. Маркова А.К. Психология профессионализма. Изд-во: Международный гуманитарный фонд "Знание", М., 1996. - 257с.
21. Маслоу А. Дальние пределы человеческой психики. СПб., Издат. группа «Евразия», 1997. – 432 с.
22. Митина Л.М. Личностное и профессиональное развитие человека в новых социально-экономических условиях // Вопросы психологии, 1997, № 4. - с. 30-32.
23. Овсянникова В. В. Самооценка учащегося ПТУ как субъекта профессиональной деятельности: Автореф. канд. дис. - Л., 1982. - 23 с.
24. Пряжников, Н.С. Профессиональное самоопределение в культурно-исторической перспективе // Вопросы психологии. -1996, № 1. – с. 62-72.
25. Парсонс Т. Система современных обществ. Пер. с англ. М., Аспект Пресс, 1997. – 270с.
26. Пряжников Н. С. Теория и практика профессионального самоопределения. Москва. АНО «Центр «Развивающее образование». Московский городской психолого-педагогический институт, 1999. -108 с.
27. Подготовка школьников к выбору профессии / Под ред. А.А. Бардиковой. - М., 1966. - 179 с.
28. Спенсер Г. Синтетическая философия: Пер. с англ. - К.: «НикаЦентр», 1997. - 512 с. - (Серия “ПОЗНАНИЕ”; Вып.2).
29. Сорокин П. Система социологии. В 2 т. Т. 2. М., «Наука», 1993. – 688 с.
30. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество. М., «Политиздат», 1992. – 542 с.

31. Смирнов А. Г. Профессиональное самоопределение старших школьников и его влияние на отношение к учению: Автореф. канд. дис. - Л., 1975, 23 с.
32. Сафин В.Ф., Ников Г.П. Психологический аспект самоопределения личности. «Психологический журнал», 1984, № 4., с. 65-73.
33. Сафин В.Ф. Психология самоопределения личности: Учеб. пособие/Свердл. пед. ин-т. Свердловск, 1986. - 142с.
34. Цветкова Н. А. Профессиональное самоопределение личности на разных этапах становления профессионала. Автореферат. Ярославль, 2005. – 23 с.
35. Шавир П. А. Психология профессионального самоопределения в ранней юности. - М., «Педагогика», 1981. - 96 с.

Судаба Гашимова

НЕКОТОРЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО САМООПРЕДЕЛЕНИЯ ЛИЧНОСТИ

Резюме

В научной литературе существует два подхода к вопросу профессионального самоопределения личности. Первый подход подразумевает, что этот вопрос следует рассматривать в контексте проблемы профессиональной ориентации школьников и возрастных особенностей их развития. Согласно второму подходу, профессиональное самоопределение рассматривается как неотъемлемая и важная часть профессионального становления личности.

Цель - В статье предпочтение отдается второму подходу, который позволяет нам более внимательно следить за динамикой профессионального становления личности и рассматривать их детально.

Методология - Исследование основано на структурном функционализме, являющимся одним из основных методологических подходов в современных социальных науках.

Результат исследования заключается в том, что профессиональное самоопределение обосновывается как неотъемлемая и важная часть профессионального становления личности.

Ключевые слова: личность, профессиональное самоопределение, профессиональная ориентация, профессиональный выбор, профессиональное становление, профессиональная деятельность, профессиональный потенциал, профессиональные намерения.

Sudaba Hashimova

SOME THEORETICAL PROBLEMS OF THE PROFESSIONAL DETERMINATION OF PERSONALITY

Summary

In the scientific literature, there are two approaches to the issue of professional self-determination of a person. The first approach implies that this issue should be considered in the context of the problem of vocational guidance for schoolchildren and age-related features of their development. According to the second approach, professional self-determination is considered as an integral and important part of the professional formation of an individual.

Purpose -In the article, preference is given to the second approach, which allows us to more closely monitor the dynamics of the professional formation of the personality and consider them in detail.

Methodology - The study is based on structural functionalism, which is one of the main methodological approaches in modern social sciences.

Findings - The scientific novelty of the study lies in the fact that professional self-determination is justified as an integral and important part of the professional formation of an individual.

Keywords: personality, professional self-determination, professional orientation, professional choice, professional development, professional activity, professional potential, professional intentions

Rəyçi: BDU-nun sosiologiya kafedrasının müdiri, sos.e.d., prof. Rafael Həsənov

Qəbul edilib: 12.05.20